

TEFSİR KAYNAKLARINDA ÂYETLERİN İSM-İ TAFDİL İFADELERİYLE TAVSİFİ HAKKINDA BİR İNCELEME

Ali BULUT*

ÖZET

Bu makalenin konusu âyetler hakkında klasik kaynaklarda yer alan ve ism-i tafdil ifadeleriyle yapılan tanımlama ve tavsiflerdir. Bunlar “en büyük âyet”, “en kapsamlı âyet”, “en korkutucu âyet” ve “en ümit verici âyet” gibi birtakım vasıflardır. Fakat burada ortaya çıkan mesele şudur: Kur’ân’ın tümü Kelâmullâh vasfı yönünden aynı olduğuna göre bu şekildeki ifadeleri nasıl anlamak gerekir? Söz konusu tarif ve tavsifler kaynaklarda nasıl izah edilmiştir? Buna göre çalışmada özellikle tefsir kaynaklarında zikri geçen münferit âyetlerle ilgili bir alan taraması yapılmış, yaklaşık kırk beş kadar âyet tespit edilmiştir. Başlıklar altında verilen âyetlerin mevzuları incelenmiş ve bunların tavsife konu edilmesinin sebeplerine dair tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede kaynaklarda en çok zikri geçmesi hasebiyle Zümer sûresi elli üçüncü âyet lafızları ve muhtevaı yönünden irdelenmiştir. Neticede *âyetlerin tavsifi* meselesi ilgili literatür çerçevesinde ele alınıp tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kaynaklar, Âyetlerin Tavsifi, İsm-i Tafdil, Lafız, Muhteva, Yaklaşım.

A Study on the Qualification of Verses with Af'al Form in Classical Sources of al-Tafsir

ABSTRACT

The paper deals with comparative and superlative “af'al” form used about verses in the classical sources of al-tafsir. These characteristics include expressions “the greatest verse”, “the most comprehensive verse”, “the most frightening verse” and “the most hopeful verse” etc. But here is the discussed point is: Since whole of the al-Qur’ân is same in terms of the virtue of Kalâm Allâh, these expressions how should be understood? How these descriptions and qualifications been explained in the related sources? According to these questions, in this study, a field survey was conducted on individual verses, which were mentioned in the al-tafsir sources. Issues of the verses are examined under the headings. There are about forty-five verses in this subject. Among them al-Zumer 39/53 occur mostly in the related sources. Because, there is an emphasis on the greatness of forgiveness, forgiveness and mercy in this verse. In this respect, the verse has the qualifications of various aspects such as a source of

* Dr. Öğr. Üyesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. alibulut@sdu.edu.tr.

hope, informing salvation, being frightening, including justice and being comprehensive. Therefore, it can be said that the qualifications are named according to the words and content in the verse. There are also reasons in terms of readers of al-Qur'ân. In short, the qualification of verses (tavsîf al-âyât) are examined and discussed within the framework of related literature.

Key Words: Classical Sources, the Qualification of Verses, Af'al Form, Word and Content, Approach.

Giriş: Âyetlerin Tavsîfi İfadesinden Maksat Nedir?

Kur'ân-ı Kerîm nüzulünden günümüze kadar âyetler ve sûreler halinde okunmakta, farklı ilim dalları yönünden çok sayıda incelemeye konu edilmektedir. Âyetlerin birtakım kıstaslara göre kategorize edildiği görülmektedir. Örneğin sûredeki sırasına göre “birinci âyet”, “ikinci âyet”, “üçüncü âyet”; nüzul tarihine göre “ilk inen ve son inen”; kavramlara ve mevzulara göre “mekkî”, “medenî”, “nâsîh”, “mensûh”, “muhkem” ve “müteşâbih” gibi isimlerle zikredilmiştir. Yine Kur'ân'daki “en uzun âyet” (Bakara 2/282), “en kısa âyet” (Fecr 89/1; Duhâ 93/1), Arapçadaki bütün harfleri içeren âyet (Âl-i 'İmrân 3/154; Fetih 48/29) ve benzeri özelliklere konu edilebilmektedir (Suyûtî 1988 I, 365-366). Bazı âyetler için isimlendirmeler de yapılmıştır. Buna göre istirca' âyeti (Bakara 2/155), birr âyeti (Bakara 2/177), âyete'l-kürsî (Bakara 2/255), müdâyene/deyn âyeti (Bakara 2/282), kelâle âyeti (Nisâ' 4/176), kâlu belâ âyeti (A'râf 7/172), seyf âyeti (Tevbe 9/5), kevnî âyetler, kelâmî âyetler, fikhî âyetler, ahkâm âyetleri, itâb âyetleri, şifa âyetleri, fey ve ganimet âyetleri, cihad âyetleri ve dua âyetleri gibi mevzu esaslı isimlendirmeler de mevcuttur (Âyetlerin isimlendirilmesi ve bu kapsamda bazı âyetler hakkında bilgi için bkz. Baltacı 2011: 22-46).

Türkçede *tavsîf* kelimesi “*nitelendirme, niteliklerini söyleme*” anlamındadır (Türkçe Sözlük 2011 2288). Bu kelimeyi “*evsaf ve sıfatını zikir ve tadat etme, tarif*” şeklinde açıklayan Şemseddin Sâmî, kelimenin Arapçada bir isme muzaf olarak geldiğini de belirtir (Şemseddin Sâmî 2015 1192, 1193). Buna göre makalenin başlığında yer alan “tavsîf” kelimesini “âyât”a izafet ettiğimizde “tavsîfü'l-âyât” ifadesi karşımıza çıkar ki; bundan da kastımız, “indirildiği dönemden itibaren vasıfları zikredilen ve bu vasıfları yönüyle öne çıkan” âyetlerdir. Nitekim klasik kaynaklarda ism-i tafdîl ifadeleriyle yapılan tavsîf ve tarifler söz konusudur. Bunlar, elbette öncelikle Hz. Peygamber (a.s.) olmak üzere sahâbe ve tâbiûn nesline yapılmıştır. Sonraki dönem âlimleri ise Kur'ân'ın ilk muhatapları ve onların tâbileri tarafından yapılan tavsîfleri nakletmişler; bunun yanı sıra kendi yaklaşım ve görüşlerince de benzer

ifade tarzlarıyla tanımlamalar yapmışlardır. Fakat bu durum karşısında şu soruları sormak mümkündür: Kur'ân'ın tümü Kelâmullâh vasfı yönünden aynı olduğuna göre bu şekildeki ifadeleri nasıl anlamak gerekir? Yapılan tarif ve tavsîfler kaynaklarda nasıl izah edilmiştir? Bu sorular aynı zamanda âyetlerin birbirine üstünlüğünün bulunup bulunmadığı (tafdîlü'l-âyât) meselesini de ilgilendirmektedir ki; mesele başka bir araştırmayı gerektirecek boyuttadır (Âyetlerin tafdüli hakkında bkz. Bulut 2018 113-118). Bu çalışmamızda ise özellikle tefsîr alanındaki klasik kaynaklarda ism-i tafdüli ifadeleriyle tavsîf edilen âyetlerle ilgili alan taraması gerçekleştirilecek ve konu hakkında tespit ve değerlendirmelere gidilecektir. Bunun için ilgili âyetler genel tablo halinde sergilenen; akabinde en çok zikri geçmesi hasebiyle Zümer sûresi elli üçüncü âyet lafızları ve muhtevası yönünden irdelenecektir. Öncelikle tavsîfe konu âyetlerden tespit edebildiklerimizi başlıklar halinde ana hatlarıyla ele alabiliriz.

“En Kapsamlı” Olarak Tavsîf Edilen Âyetler

Klasik tefsîr kaynaklarında Kur'ân-ı Kerîm'deki her bir âyetin lafzı, cümle yapısı ve konuları gibi yönlerden geniş mevzuları içerdiği hususunda geniş izahlar söz konusudur. Ancak bazı âyetler var ki bunların gerek lafzı gerekse muhtevası yönüyle kapsamlılığına dikkat çekilmiştir. Bu konuda zikredilen ilk âyet şudur: “ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ” *Süphesiz ki Allah adaleti, ihsânı ve yakınlara vermeyi emrediyor; fuhşiyâttan, münkerden ve bağıyden nehyediyor. Böylece o düşüncesiniz diye size öğüt veriyor.*” (Nahl 16/90).

Âyete ilişkin tavsîfin sahâbe ile başladığı ve tâbiûn ile devam ettiği görülür. Nitekim İbn Mesûd, âyetin hayır ve şer hakkında en kapsamlı/kuşatıcı âyet (أَجْمَعُ آيَةً) olduğunu ifade etmiştir (Müstağfirî 2006 II, 762; Taberî 2001 XIV, 337; Vâhidî 1994 III, 79; Beğavî 1997 V, 39; Râzî 1420 XX, 259; Elmalılı 1979 V, 3119). Hasan-ı Basrî de âyeti okurken okumaya ara vererek Allah'ın insanlar için hayrı ve şerri bu tek âyette topladığını belirtmiştir (Suyûtî 1974 III, 182). Bunun yanı sıra Katâde, bu âyette hem emir hem de nehiy boyutunda evrensel diye de ifade edebilecek genel ilkelerin bulunduğunu dile getirmiştir (Taberî 2001 XIV, 337; İbn Kesîr 1991 II, 604). Ayrıca âyetin, Os mân b. Maz'ûn'un müslüman olmasına sebep teşkil ettiği kaydedilmiştir (Sa'lebî 2002 III, 439; İbn Kesîr 1991 II, 604).

Yukarıda geçtiği üzere âyetin kapsamlılığı, öncelikle içerdiği lafızları ve hükümleri yönündendir. Buna göre insanları irşat ve eğitme amacı taşıyan âyette üç temel husus (adalet, ihsân ve yakınlarla vermek) emredilmiş; üç temel husus (fahşâ', münker ve bağy) yasaklanmıştır. Bu özelliğiyle âyet, pek çok hükmü bir araya toplamış; emir ve nehiylerin bütününe kapsamıştır (Suyûtî 1981 164). İnsanın şer işlemesinin âyette zikredilen üç nehiy çerçevesinde olmasına işaret eden Beydâvî, bu durum ile İbn Mesûd'un tavsîfi arasındaki irtibata dikkat çekmiştir (Beydâvî 1418 III, 238).

Yine söz konusu âyetin kapsamlılığı, öncesi ve sonrasıyla irtibatlı olarak da izah edilmiştir. Buna göre âyet, Hz. Peygamber'e (a.s.) indirilen Kur'ân'ın her şeyi açıklayıcı, bir hidâyet, rahmet ve müjde olduğunu beyan eden Nahl 16/89. âyetin akabinde gelmiştir. Elmalılı, Kur'ân'da bundan başka bir şey olmasaydı bile "Yüce Kitab'ın her şeyi açıklayıcı, bir hidâyet, rahmet ve müjde" olması hususunun bu âyet için doğru olacağını kaydetmiştir (Elmalılı 1979 V, 3119). Dolayısıyla öncesindeki âyetle de güçlü bir irtibat söz konusudur ki; kapsamlı konular içeren emir ve nehiyleriyle bu âyet, adeta Hz. Peygamber'e indirilme amacı her şeyi beyan etmek olan Kur'ân'ın maksatlarını özetlemiştir. Âyetin sadece öncesinde değil akabinde de emir ve nehiy içeren hususlar icmâlen açıklanmıştır. Bunlar, insanların emir ve nehye dair ihtiyaç duydukları meselelerdir (Vâhidî 1430 XIII, 176). Kapsamlı konular içermesi ve bağlamı sebebiyledir ki Nahl sûresi 16/90. âyet, Müslümanlar nezdinde ayrı bir önem kazanmıştır. Özellikle Cuma hutbelerinin akabinde okunması sûretiyle âyete yönelik farkındalığın sürekli olarak canlı tutulması hâlihazırda devam eder. Bu durumu şöyle de ifade etmek mümkündür: Cuma hutbesinin akabinde okunmasının sebebi, emir ve nehiyleri içeren öğütlerindeki kapsamlılıktır (Nesefî 1408 II, 230). Âyet ayrıca en fazla adalet vurgusu içerdiği yönünde de tavsîf edilmiştir ('Abdurrazzâk 1419 III, 449; Münâvî 1356 II, 6; Suyûtî 1974 IV, 149).

Bazı âyetler hükümleri itibariyle en kapsamlı olarak tavsîf edilmiştir. Buna ilişkin şu âyeti zikredebiliriz: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ/ Ey imân edenler! Namaza kalkacağınız vakit, yüzünüzü, dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınızı mesh edip her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın." (Mâide 5/6). Âyete ilişkin elli iki meselenin bulunduğunu belirten Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî, içerdiği meseleler yönüyle büyüklüğüne ve ibadetlere dair hükümlerin çokluğuna (مِنْ أَكْثَرِهَا) (أَحْكَامًا فِي الْعِبَادَاتِ) vurgu yapar. Buna göre de âyetin ilk mevzusu abdesttir; abdest de sahih bir hadîste geçtiği gibi (Tirmizî De'avât 85) "imânın

yarısı” özelliğini hak eder (Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî 2003 II, 47). Aslında abdest almak, namaz için şarttır ve maddî ve manevî kirlere arınmış bir halde Allah'ın huzurunda durmayı; yani namaz kılmayı sağlar. Namaz da imândan sonra başta gelen ve insanı her türlü kötülükten alıkoyan bir ibadettir (Ankebût 29/45). Buna göre âyetin mü'min insanın hayatında önemli yeri olan ve emredilen bir ibadeti konu etmesi yönüyle de kapsamlılığına vurgu yapılmıştır.

Geniş hükümler içermesi hususunda şu âyet de zikredilmiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ *Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi alın. Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz. Zira O, müsrifleri sevmez.*” (A'râf 7/31). Âyette nida, umum husus, emir, nehiy, mubah (ibâha) ve haber söz konusudur. Bu yönden âyetin hükümlerin her birini bünyesinde topladığı ifade edilmiştir (Suyûtî 1974 III, 184).

Yusuf (a.s.) kıssasını “أَحْسَنَ الْقَصَصِ/*kıssaların en güzeli*” diye isimlendiren Yûsuf 12/3. âyetin kapsamı ise şöyle ifade edilmiştir: Haset eden-haset edilen, efendi-köle, şahit eden-şahit edilen, âşık-maşuk, esaret-hürriyet, hapislik-hapisten kurtuluş, bolluk-kıtlık ve anlatılması güç diğer pek çok husus (Suyûtî 1988 I, 365).

Görüldüğü gibi “en kapsamlı” olarak tavsîf edilen âyetler söz konusudur. Diğer taraftan bütün hükümlerin bahse konu Nahl 16/90. âyetinde toplanması yaklaşımına karşı çıkanların bulunduğunu da burada belirtmek gerekir (Bkz. Münâvî 1356 II, 6). Bu duruma göre tavsîf etme hususunu şöyle değerlendirmek mümkündür: Mezkûr âyetin/âyetlerin en kapsamlı olarak tavsîf edilmesi, başka âyetleri dikkatlerden geri bırakmamalı ya da bunların dışındaki âyetlerin kapsamının dar olduğu gibi anlayışa ya da neticeye götürmemelidir. Zira tavsîfe konu olmayan öyle âyetler vardır ki bunların her birisi içerdiği bir lafız, kavram ya da konuyla bile oldukça kapsamlı içeriğe sahiptir. Çünkü pek çok âyette konu icmâlen yer alabilmektedir. Nitekim “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” (Muhammed 47/19) gibi âyetler tevhidî, “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ” (Fetih 48/29) gibi âyetler Hz. Peygamber'i ve nübüvveti, “وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” (Bakara 2/4) gibi âyetler âhireti haber verirken; aslında bunların her birisinin müstakil ve kapsamlı konuları içerdiği aşikârdır.

“En Zor Tefsîr” İçerdiği İfade Edilen Âyetler

Kaynaklardaki bir diğer tavsîf, bazı âyetlerin en zor te’vîl ve tefsîr içerdiği yönündedir. Bu hususta tespit edebildiğimiz üç âyeti zikredebiliriz. Bunların ilki şu âyettir: “وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ/Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler” (Bakara 2/228). Boşanmış kadınların iddet müddeti beklemeleriyle ilgili hükümler barındıran âyet hakkında; Ebû Bekr İbnu’l-‘Arabî, bunun Kur’ân’daki hükümlerin tespiti yönünden en zor âyetlerden olduğunu (مِنْ أَشْكَالِ آيَةٍ فِي) (كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْأَحْكَامِ) belirtir. Ulemanın hükümlerdeki tereddüdüne ve sahâbe döneminden itibaren ihtilafa dikkat çeken Ebû Bekr İbnu’l-‘Arabî’ye göre; eğer Allah dileseydi hükümlere dair metodunu beyan eder ve açık hükümlerini bildirirdi. Fakat Allah, hükümlerin beyanını âlimlerin içtihadına bırakmıştır. Bunun hikmeti de onların ilimdeki üstünlük derecelerinin ortaya çıkmasıdır. Bu konuda büyük zorluğun bulunduğunu belirten Ebû Bekr İbnu’l-‘Arabî, farklı görüşleri on bir maddede izah etmiştir (Ebû Bekr İbnu’l-‘Arabî 2003 I, 250).

Tefsîri en zor olarak tavsîfe konu edilen bir diğer âyet şudur: “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ سِزİN DİNİNİZE TÂBİ OLANDAN BAŞKASINA İNANMAYINIZ. De ki: Şüphesiz hidâyet Allah’ın hidâyetidir. Size verilenin bir misli bir başkasına veriliyor veya Rabbinizin nezdinde aleyhinize deliller getirecekler diye mi bu? De ki: Fazl Allah’ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah Vâsi’dir, Alîm’dir.” (Âl-i İmrân 3/73). Vâhidî, bu âyeti içerdiği lafızlar, cümle yapısı ve benzeri hususlar yönünden tefsîrde zorluk derecesi en yüksek (أصعبه تفسیرًا) âyetler arasında saymıştır (Vâhidî 1430 V, 359).

Şu âyetten de hüküm, mânâ ve irâb yönünden en zor diye söz edilmiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ رَأَيْتُمَا لَا تَنْتَرِي بِهِ تَمَانًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْ آتَا إِدَاةً لِمَنْ الْإِيمَانِ/Ey imân edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı vakit, vasiyet sırasında aranızda şahitlik edecek olanlar sizden adaletli iki kişidir. Ya da seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra ahkoyarsınız da Allah adına, ‘Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz.’ diye yemin ederler.” (Mâide 5/106). Ebû Ca’fer en-Nehhâs ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi isimlerce bu âyet, Kur’ân’daki hüküm, mânâ ve irâb yönünden en zor (müşkil) âyetlerden olarak tavsîf edilmiştir. Medine’den Şam’a giden üç

tâcir hakkında inen âyet hakkında; ihtiva ettiği hükümlere dair görüş farklılığının çokluğuna dikkat çekilmiştir (Ebû Ca'fer en-Nehhâs 1409 I, 285; İbn Cüzey 1995 I, 247; Suyûtî 1988 I, 365).

Yukarıdaki üç âyet, gerek lafızları ve cümle yapıları itibariyle gerekse buna bağlı olarak içerdiği hüküm ve konularıyla “en zor” kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak bu şekildeki tavsîfin bütün müfessirlerce dile getirilmediği dikkate alındığında, âyetlere yaklaşımın müfessirden müfessire değiştiğini dolayısıyla da âyetlere ilişkin söz konusu tavsîfin genele şâmil olmadığını söyleyebiliriz.

“En Büyük” Şeklinde Tavsîf Edilen Âyetler

Bu kapsamda kaynaklarda zikri geçen âyetin öncelikle Bakara 2/255 (âyete'l-kürsi) olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Mesûd ve Übey b. Ka'b'dan nakledildiğine göre bizzat Hz. Peygamber (a.s.) Kitâbullâh'taki en büyük âyet olarak “âyete'l-kürsi”yi tavsîf etmiştir ('Abdurrazzâk 1403 III, 370; Sa'îd b. Mansûr 1997 III, 953; Müslim Salâtü'l-Müsâfirîn 44, hadîs no: 810; Ebû Dâvud Vitr 17, hadîs no: 1460, Müstağfirî 2006 II, 762; Sa'lebî 2002 II, 227; Vâhidî 1994 I, 366; Ebû Hayyân 1992 II, 606; Suyûtî 2003 II, 6, 7; Şevkânî 1414 I, 314). Bu durum, ilk olarak içerikle izah edilmiştir: Âyet, tümüyle tevhidi ve ulûhiyetin temel meselelerini konu edinir (Kurtubî 1964 I, 111; Beydâvî 1418 I, 154). Allah'ın zatı, isimleri, sıfatları ve fiillerinin ispatı meselelerinde ve tevhidin delillerini serdetmede büyük bir içeriğe sahiptir. Âyetin en büyük olarak nitelenmesi, ikinci olarak, tilâveti yönünden izah edilmiştir. Yani her ne kadar uzun âyetler bulunsa da bu âyet, okunmasından elde edilecek sevap açısından en büyüktür (Sa'lebî 2002 V, 617; Münâvî 1356 II, 6). Diğer taraftan en büyük tavsîfine “besmele” âyeti de konu edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in sorusu üzerine Übey b. Ka'b'ın besmele âyetini zikrettiği ve Hz. Peygamber'in onu tasdik ettiği de nakledilmiştir (Râzî 1420 I, 175). Bu arada en büyük sûre şeklinde sûrelere yönelik -mesela Fâtiha sûresi hakkında (Ebû Dâvud Vitr 15, hadîs no: 1458)- tavsîfin de bulunduğunu belirtmek gerekir ki; bu, ayrı bir bahistir.

“En Fazla Tevekkül/Tefvîz” İçerdiği İfade Edilen Âyetler

Kur'ân'da tevekkül konusu oldukça geniş yer tutar ve sadece Allah'a tevekkül edileceği, mü'minlerin yalnız O'na tevekkül etmeleri gerektiği gibi hususlar haber verilir. Tevekkül hususunda tavsîfe tâbi

tutulan *Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (Allah) ona bir çıkış yolu açar.*" (Talâk 65/2) âyetinin ise kaynaklarda öne çıktığı görülmektedir (Bkz. 'Abdurrazzâk 1403 III, 370; Müstağfirî 2006 II, 762; Sehâvî 1987 I, 76; İbn Kesîr 1991 IV, 405; Bikâ'î 1987 II, 425). Akabindeki *Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (Allah) onun işine bir kolaylık verir.*" (Talâk 65/3), *Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (Allah) onun kötülüklerini örter ve ecrini artırır.*" (Talâk 65/4) ve *Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (Allah) onun kötülüklerini örter ve ecrini artırır.*" (Talâk 65/5) âyetleri de tevekkülün/tefvizin devamı mahiyetinde aynı kapsamdadır.

"En Korkutucu" Olarak Nitelenen Âyetler

Kur'ân'ın üslubunca mü'minleri müjdeleyen ve insanları uyarıcı âyetler birbiri ardınca gelmiş, yani Kur'ân ilâhî nimetleri müjdelediği gibi acı akıbete uğrama tehlikesine karşı da uyarılarda bulunmuştur. İşte bu bağlamda sahâbe ve tâbiûndan itibaren Müslümanlarca bazı âyetlere dair özel vurgular yapılmış ve dikkat çekilmiştir. Buna göre kaynaklarda zikri geçen şu âyetleri zikredebiliriz:

İnsanlardan وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَأْتِيهِمْ الْآخِرُ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ *Onlar mü'min değillerdir.*" (Bakara 2/8). İbn Sîrîn'e göre en korkutucu âyettir (Suyûtî 1988 I, 363). Yaşanan korkunun nedeni ise nifak kapsamına girme tehlikesidir (Bkz. İbn Receb 2001 I, 210; Şevkânî 1414 I, 49).

Yüzleri kararmış kimselere 'İmânınızdan sonra inkâr mı ettiniz? Öyleyse inkâr etmenize karşılık tadın azabı.'" (Âl-i 'İmrân 3/106). En korkutucu olarak bu âyet de zikredilir (Suyûtî 1988 I, 364). Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, -İmâm Mâlik'in yüzleri simsiyah kesilecek kimseleri ehl-i hevâ olarak tefsir etmesine karşın- tekfirleri hususunda ihtilafa düşülen grupların dışında, âyetin umum ifade ettiği ve bütün kâfirleri kapsadığı görüşündedir (Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, I, 385).

Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının." (Âl-i 'İmrân 3/131). Ebû Hanife'ye göre en korkutucu âyettir (Zemahşerî 1407 I, 414; Zerkeşî I, 448). Âyetin öncesinde mü'minler, büyük bir günah olan ribâdan sakındırılır. (Nîsâbûrî 1416 II, 257). Zemahşerî bu hususu şöyle izah eder: Mü'minler haramlardan hakkıyla sakınmalıydılar. Bunu yapmadıkları takdirde Allah, kâfirler için hazırlanmış cehennem ateşini vaîd buyurmuştur (Zemahşerî 1407 I, 414).

Hâzin, Vâhidî'den şunu da nakleder: Bu âyette, Allah'ın rahmetine dair mü'minlerin ümidini takviye vardır. Çünkü ateş mü'minler için değil kâfirler için hazırlanmıştır (Hâzin I, 296).

-مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ/ *Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır.*" (Nisâ' 4/123). En korkutucu âyet olarak tavsîf edilir ('Abdurrazzâk 1419 III, 449). Bu âyete işaret eden bir adam, Hz. Ömer'e işledikleri her kötülüğün karşılığının bulunduğunu söyler. Hz. Ömer de âyet indikten sonra endişe içinde kaldıklarını ve "مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ" *Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder sonra da Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhametli bulur.*" (Nisâ' 4/110) âyetinin inzâliyle endişenin giderildiğini belirtir (Suyûtî 1988 I, 362-363). Ayrıca en hüznü verici (أَحْزَنُ) olarak da tavsîf edilir (Suyûtî 1974 IV, 148).

-لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ/ *Rabbâniler ve hahamlar onları günah söz söylemekten ve haram yemekten nehyetseydiler ya!*" (Mâide 5/63). İbn Abbâs'a göre en şiddetli uyarı içeren âyettir. Taberî, bu âyetin âlimleri en şiddetli biçimde uyarın ve onlara en korkutucu gelen âyet olduğu görüşünü zikreder (Taberî 2001 VIII, 551). Dahhâk'ın izahına göre kötülük yapanları uyarmayanlara ve özellikle de âlimlere (ehl-i kitâbın âlimlerine) ağır uyarı vardır. Âyet, bir siyak halinde, münker işleyenlere nehyi terk edenlerin onlarla aynı konumda olduklarına delâlet eder (Vâhidî 1994 II, 205).

-لَسَنُكْتُبُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ/ *Tevrât'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru tatbik edinceye kadar siz hiçbir şey üzeresiniz.*" (Mâide 5/68). Süfyân b. 'Uyeyne'nin tavsîfi, en şiddetli uyarı içermesi yönündedir (Buhârî Tefsîr, Bâbu Tefsîri Sûreti'l-Mâide; İbn Hacer 1379 XI, 301). Âyet, indirilmiş ilahi vahiylerle dair; bunların ilminin ve hükümleriyle amel etmenin gerekliliğini bildirir (İbn Hacer 1379 XI, 301). Hz. Peygamber dönemindeki ehl-i kitâbın, kitaplarınca doğru amelin gereği olarak Hz. Peygamber'e imân etmeleri bildirilir (Se'âlibî 1997 II, 405).

-مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا/ *Allah'ın âyetleri hakkında ancak inkâr edenler mücadele eder.*" (Ğâfir 40/4). Ebu'l-Âliye ifadesine göre âyet, Allah'a karşı mücadele edenler hakkında en şiddetli uyarı içeren iki âyetten biridir (Beğavî 1997 VII, 138; Suyûtî 1988 I, 364). Diğerî Bakara 2/176. âyetidir (Suyûtî 1988 I, 364). Âyet, hak batıl mücadelelerinde batıl için mücadele eden inkârcıları uyarır. Peygamberlere özellikle de Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a karşı türlü yalanlama, istihza ve iftiralarla batılın mücadelesini verenlerin acı akıbetlerini konu edinir (Râzî 1420 XXVII, 485-486, Ebû Hayyân 1992 IX, 235).

“سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّةَ النَّقْلَانِ”/Yakında sizi hesaba çekeceğiz ey insanlar ve cinler!” (Rahmân 55/31). Korkutucu diye tavsîf edilen bir başka âyettir (Suyûtî 1988 I, 364). Genel olarak tehdit içeren âyet; insanların ve cinlerin, fiillerinden mutlaka hesaba çekileceklerini haber verir (Beğavî 1997 VII, 447; Râzî 1420 XXIX, 362).

“أَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا”/Artık tadınız. Size azaptan başkasını artırmayacağız.” (Nebe’ 78/30). Ebû Berze Eslemî’ye göre cehennem ehli hakkında en şiddetli uyarı içerir (Suyûtî 1988 I, 363; el-Keremî 230, 231). Zemahşerî, âyetteki ifade ve üslupla kâfirlerin hesap gününü inkâr etmeleri ve Allah’ın âyetlerini yalanlamaları sebebiyle uğrayacakları son derece çetin azabı konu etmesine dikkat çeker (Zemahşerî 1407 IV, 690). Râzî’nin izahına göre de âyet, içerdiği kelime ve cümle yapısıyla azabın büyüklüğüne delâlet eder. Hz. Peygamber (a.s.), bu âyeti cehennem ehli hakkındaki en şiddetli vaîd âyeti olarak tavsîf etmiştir (Râzî 1420 XXXI, 20; Kurtubî 1964 XIX, 182).

“وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ”/Her kim zerre miktarı bir şer işlerse onu görür.” (Zilzâl 99/8). Bu âyet de en korkutucu diye tavsîf edilir (Suyûtî 1974 IV, 19). Hz. Peygamber’in “الْجَامِعَةُ الْفَادَةُ” yani hiçbir ferdi geri bırakmayan kapsayıcı şeklinde isimlendirdiği nakledilir. İbn Mesûd’dan naklen en hüküm içeren (أحكم آية) olarak da belirtilmiştir. Zira âyet kişinin, zerre miktarı diye ifade edilen yaptığı en küçük ameli göreceğini ve karşılığını bulacağını bildirir (‘Abdurrazzâk 1419 III, 449; Sa’lebî 2002 X, 267; Münâvî 1356 II, 6). Buradaki en küçük ifadesi, ister hayır isterse şer yapılan her amelin mutlaka bir gün insanın karşısına çıkacağı gerçeğini haber verir.

Şüphesiz ki zikri geçen âyetlerin “en korkutucu” yönünden tavsîfe konu olmasının çeşitli sebeplerini zikretmek mümkündür. Bu hususta öncelikli sebep, elbette ki imânın dışına çıkma tehlikesi ve buna bağlı dünyada ve âhirette ilâhî lütuftan mahrum kalma korkusudur. Allah ve Resûlü’nün emirlerine uyma, günahlardan, kötülüklerden sakınma ve sakındırma, hesaba çekileceği bilinciyle hareket etme gibi hassasiyetleri bu çerçevede içinde görebiliriz.

Görüldüğü gibi yukarıda geçen âyetler lafız, içerik ve yaklaşım farklılığı gibi çeşitli sebeplerle tavsîf edilip tasnife tâbi tutulmuştur. Bazı âyetler hakkında ise “en ümit verici” ifadesi kullanılmıştır ki; bu ifadeyle yapılan tavsîf, hem diğerlerine göre öne çıkmış hem de daha fazla âyet zikredilmiştir.

“En Ümit Verici” Olarak Tavsîf Edilen Âyetler

Alanın temel kaynaklarından olan Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ile Suyûtî'nin *el-Itkân* ve *Mu'tereku'l-Akrân*'ı başta olmak üzere tefsîr - ayrıca hadîs- kaynaklarından tespit edebildiğimiz kadarıyla "en ümit verici" tavsîfiyle zikredilen yirmiden fazla âyet bulunur. Bunları genel olarak şöyle ele alabiliriz:

–“*وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي*”/Fakat kalbim mutmain olsun diye” (Bakara 2/260). Kurtubî, İbn Abbâs'ın bu âyeti tavsîf sebebini şöyle izah eder: Âyette Allah hakkında delil getirme ve O'ndan dünyada yeniden diriltmesini isteme vardır. Zan söz konusu değildir. Ayrıca “*أَوَلَمْ تُؤْمِنْ*”/İnanmadın mı?” ifadesinin bulunması sebebiyle de en ümit verici olduğunu söylemek mümkündür. Zira imân etmek kâfidir; imân etmekle birlikte bunun için araştırıp soruşturmaya ihtiyaç yoktur (Kurtubî 1964 III, 298). Dolayısıyla burada taşınan ümit imân esaslıdır ve şeytanın verdiği vesveseye karşıdır. Nitekim âyette de geçtiği üzere Allah, İbrâhîm (a.s.)'dan razı kalmıştır.

–Bu kapsamda Deyn âyeti (Bakara 2/282) de zikredilmiştir. Buna göre âyette Allah, kullarına dünyevî maslahatlarını göstermiş; az olsun çok olsun borcun yazılmasını emretmiştir. İşte en küçük dünyevî maslahat da olsa borç yazılarak büyük bir titizlikle Allah'ın emrine uyulması sebebiyle Allah'ın affi ümit edilir (Zerkeşî I, 446).

–“*وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ*”/Bunun (Şirkin) dışında kalanları (günahları) dilediği kimseler için bağışlar.” (Nisâ' 4/48). Hz. Ali, en ümit verici âyet olduğunu belirtir (Sa'lebî 2002 III, 325; Beğavî 1997 II, 233). Zira âyet, mü'minler için Allah'ın rahmetinin genişliğini müjdelere.

–“*وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا*”/Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder sonra da Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhametli bulur.” (Nisâ' 4/110). Âyette zikri geçen her iki amelin bir olduğunu; yani kötülük eden kişinin kendisine zulmettiğini, kendisine zulmedenin de kötü bir amel işlediğini ifade eden Mâturîdî, 'Abdullâh b. Mesûd'dan naklen âyetin tavsîfine yer verir (Mâturîdî 2005 IV, 31).

–“*قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ*”/İnkâr edenlere de ki: Eğer vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır.” (Enfâl 8/38). Bu âyeti, Şiblî konu etmiştir. Kâfirler küfirden vazgeçip tevhid ehli olmaları halinde geçmiş günahları affolunur (Zerkeşî I, 447).

–“*وَأَخْرُونا اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ*”/Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Bunlar iyi bir amel ile diğer bir kötüyü birbirine karıştırdılar. Umulur ki Allah tevbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Tevbe 9/102). Ebû Osmân Nehdî'ye göre mü'minler

hakkında en ümit verici âyettir; çünkü tevbelerin kabulünün gerçekleşmesini bildirir (İbn Ebî Şeybe 1409 VII, 206; Suyûtî 1988 I, 359).

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ/ *Hakikaten Rabbin insanların zulümlerine rağmen mağfiret sahibidir.*” (Ra’d 13/6). Azabı hak eden müşriklerin imân etmeleri ve günahlarına tevbe etmeleri halinde Allah’ın mağfireti ve merhametine nail olacaklarını haber veren bu âyeti; İbn Abbâs en ümit verici âyet olarak tavsif etmiştir (Kurtubî 1964 IX, 285).

كُلُّ يَوْمٍ أَنَا الْعَفْوُ الرَّحِيمُ/ *Kullarıma haber ver ki ben çok bağışlayıcı, çok merhametliyim.*” (Hicr 15/49). Hz. Osman’a göre en ümit verici âyettir (Alûsî VIII, 144).

De ki herkes kendi uyarına göre iş yapar.” (İsrâ 17/84). Hz. Ebû Bekr, en ümit verici olarak bu âyeti zikretmiştir. Zira kulun gittiği yol günah ve isyan üzeredir; Allah’ın yolu ise af ve bağışlamadır. (Alûsî VIII, 144; ayrıca Suyûtî 1988 I, 360; Keremî, 231). Öncesinde mü’minler ve kâfirlerden bahsedilen ve aslında farklı insanî ve itikadî özellikleriyle kulları konu edinen âyet, kulun tabiatı ile Allah’ın affi ve mağfireti arasında bir karşılaştırmaya konu edilmiştir.

أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى/ *Şüphesiz ki azap yalanlayan ve yüz çevirenedir.*” (Tâhâ 20/48). İbn Abbâs, muvahhidler için en ümit verici âyet olduğunu belirtir. Çünkü muvahhidler, ne Allah’ın peygamberlerini ve onların getirdiklerini yalanlarlar ne de O’na imân ve itaatten yüz çevirirler (Kurtubî 1964 XI, 204; Suyûtî 1988 I, 360).

أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ/ *Allah’ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?*” (Nûr 24/22). İfk hâdisesi bağlamına sahip âyet hakkındaki tavsif, ‘Abdullâh b. Mübârek’ten nakledilir (Müslim Tevbe 10, hadîs no: 2770). En ümit verici âyet olmasının sebebi, ifk hâdisesinde iftirayı diline dolayarak ve yayarak asi olup sonra tevbe eden kimseler için affin ve Allah’ın lütfunun bulunduğunu ifade etmesidir (Kurtubî 1964 XII, 208; Suyûtî 1988 I, 359).

وَيُنَزِّلُ الْمُنِيمِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا/ *Mü’minleri müjdele: Kendilerine Allah’tan büyük bir lütf vardır.*” (Ahzâb 33/47). Endülüslü müfessir İbn ‘Atiyye’nin babasından naklettiğine göre en ümit verici âyet budur. Çünkü Allah Teâla, Hz. Peygamber’in mü’minler için kendi katında büyük bir lütfun bulunduğu müjdesini vermesini emretmiştir. “Büyük lütf” ise imân edip amel-i salih işleyenlere cennet bahçelerinin ve Allah indinde diledikleri şeyin bulunduğunu bildiren âyette (Şûrâ 42/22) beyan edilmiştir (İbn ‘Atiyye 1422 IV, 389; ayrıca Kurtubî 1964 XIV, 201-202).

”نَمْ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ“ (Sebe’ 34/17). Burada konu edilen şiddetli cezalandırma, inkârda ileri gidenlere yöneliktir. Mü’minler kapsam dışındadır (Ferrâ II, 359; Alûsî XI, 302).

”ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ“ (Fâtır 35/32). Ca’fer es-Sâdık’tan şu izah nakledilmiştir: Kitâbullâh’taki en ümit verici âyettir; çünkü zalim, muktesid ve sâbık vasıflarını bir araya toplar ve ardından onların girdikleri Adn cennetlerinden söz eder (Sem’ânî 1997 IV, 360).

”غَافِرٌ الذَّنْبِ وَقَابِلُ التَّوْبِ شَدِيدُ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ“ (Günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, azabı çetin, bol lütuf sahibi” (Ğâfir 40/3). Hz. Ömer, bu âyeti zikretmiştir; zira mağfiret, tevbeden önce gelir (Alûsî VIII, 144). Yine şiddetli cezalandırma hususunun akabinde Allah’ın bol lütuf sahibi vasfı konu edilir ki böylece Allah’ın rahmeti gazabına galip gelmiştir. Bunun benzeri durum, zorlukla beraber bir kolaylığın bulunduğunu bildiren âyetlerde (İnşirâh 94/5-6) de vardır (Suyûtî 1988 I, 360). Sa’lebî, tasavvuf ehlinde şunu nakleder: Allah Teâla’nın günahları bağışlaması lütfundan, tevbeleri kabul etmesi va’dinden, cezalandırması ise adaletindedir (Sa’lebî 2002 VIII, 264). Suyûtî, ”وَقَابِلُ التَّوْبِ“ ifadesinin başındaki vav harfinde büyük bir nüktenin bulunduğunu belirtir. Bu nükte de vav harfinin günahkâr kimse için iki rahmeti bir araya getirmesidir. Günah işleyen tevbekârın tevbesinin kabul edilip bir itaat ameli olarak yazılması ve onun hiç günah işlememiş gibi günahlarının silinmesidir. Yani vav harfî, mağfireti ve kabulü bir araya getirmiştir (Suyûtî 1988 I, 361).

”الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعُرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ“ (Ğâfir 40/7). Mâturîdî’ye göre bu ve peygamberlerin, meleklerin istiğfarının geçtiği diğer âyetler, mü’minler için en ümit verici vasıftadır. Bu hususta Hz. Nûh’un ve Hz. İbrâhîm’in dualarını içeren (Nûh 71/28; İbrâhîm 14/41), Hz. Peygamber’e hem kendisi hem de kadın erkek tüm mü’minler için istiğfar emri bulunan (Muhammed 47/19), meleklerin mü’minlere duası yer alan (Şûrâ 42/5; Ğâfir 40/7) âyetler söz konusudur. Peygamber duaları, Allah’a yakın olmanın en faziletli vesileleridir ve

O'nun katında en büyük yakınlıktır (Mâturîdî 2008 XIII, 12, 13, 401, 402). Dolayısıyla istiğfar içeren birden fazla âyet en ümit verici kapsamına girmektedir.

–“إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا”/Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra istikamet üzere olanlar” (Fussilet 41/30). Kur’ân’da en kolay kazancı bildiren (أَرْحَصُ) âyet şeklinde İbn Abbâs’tan naklen bir tavsîf vardır (Suyûtî 1988 I, 362). Bu tavsîf kelime-i şehadet ile de açıklanır (İbn Receb 2001 I, 508). Diğer taraftan “فَاسْتَقَمَ كَمَا أَمَرْتُ”/Emrolunduğun gibi dosdoğru ol” âyeti (Hud 11/112) hakkında İbn Abbâs, Hz. Peygamber’e Kur’ân’ın bütününde bundan daha ağır gelen bir âyetin inmediğini belirtir. Nitekim Hz. Peygamber’in kendisini Hûd ve benzeri sûrelerin yaşlandırdığını söylemesinin bir sebebi de budur (İbn Receb I, 509, 510). Fahreddîn Râzî, emredilen istikamet üzere kalmanın zorluğunu dile getirir (Râzî 1420 XVIII, 406). Bu durum göz önüne alındığında âyete ilişkin az önceki tavsîfin; dünyevî ve uhrevî kazancın elde edilmesinde insanın diliyle yerine getirdiği yükümlülük tarafını ifade ettiği söylenebilir.

–“وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ”/Başınıza her ne musibet geldi ise kendi ellerinizin kazancı sebebiyledir. Hâlbuki O birçoğunu da affediyor.” (Şûrâ 42/30). Kur’ân’daki en ümit verici âyet olmasına ilişkin Hz. Ali şunu ifade eder: Eğer Allah insanın kötülüklerinin üstünü örter ve birçoğunu affederse O’nun örtmesi ve affından başka geriye ne kalır? Yine Hz. Ali şöyle anlatır: Resûlullâh (a.s.) “Kitâbullâh’taki en faziletli âyeti size haber vereyim mi? buyurarak âyeti okumuş ve şöyle tefsir etmiştir: Size dünyada isabet eden bir hastalık, cezalandırma veya bela, sizin yapıp etmeleriniz sebebiyledir. Allah, iki defa cezalandırmaya karşı ikram sahibidir; dünyada affettikten sonra tekrar cezaya dönmeme hususunda hilm sahibidir (Ahmed b. Hanbel I, 85; Kurtubî 1964 XVI, 30; Suyûtî 1988 I, 360).

–“إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ”/Ancak fâsıklar topluluğu helak edilir.” (Ahkâf 46/35). Âyette helak edilmenin ancak fâsıklara mahsus olduğu vurgusu yapıldığından; mü’minler âyetin kapsamı dışında kalmaktadırlar.

–“بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ”/Öyle. Çünkü Allah imân edenlerin Mevlâ’sıdır. Kâfirlerin Mevlâ’sı ise yoktur.” (Muhammed 47/11). Kuşeyrî, bu âyete ilişkin sebebi şöyle açıklar: Allah “بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى” buyurmuş, zâhidlerin, âbidlerin, ashâb-ı virdin ve ashâb-ı içtihadın mevlâsı buyurmamıştır. Zira mü’min her ne kadar isyankâr da olsa imân edenler cümlesindedir. Âyette özellikle umum anlam ifade eden “بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى” fiili gelmiştir (Kuşeyrî III, 06).

-“كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ./Her nefis kazandığına karşı bir rehindir.” (Müddessir 74/38). Bu konuda zikredilen bir başka âyettir (Keremî 231). Mü'min kişinin kazancına ilişkin inanç ve ümit içerir.

-“يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ./Yakınlığı olan bir yetime veya sürünen bir yoksula.” (Beled 90/15-16). Bu âyetler İmâm Şâfi'ye göre en ümit vericidir (Suyûtî 1988 I, 360).

-“وَأَسْتَوْفُ بِعَطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى./Muhakkak Rabbin sana verecek sen de razı olacaksın.” (Duhâ 93/5). Bu âyetin en ümit verici şeklinde nitelenmesinin sebebi olarak Allah'ın, Nebî'sine razı kalacağı şeyleri vermeyi vadedmesi gösterilir. Yani Hz. Peygamber ümmetinden hiç kimsenin ateşe düşmesine asla razı değildir (Keremî 230-231). Muhammed b. Ali b. Hanefiyye'ye göre de âyet, şefaati konu edinir ve Ehl-i Beyt için en ümit vericidir (Sa'lebî 2002 X, 222).

Buradaki tavsifte zikri geçen âyetlerin özellikle Allah'ın tevbeleri kabul etmesi, affi, mağfireti, rahmeti ve lütfunu konu edindiği görülmektedir. Bu çerçevede mü'minlerin Allah'a ve Resûlü'ne imân etmeleri, sâlih amel işlemeleri, emirlere ve nehiylere karşı hassasiyet göstermeleri, günahları ve kötülükleri için istiğfar etmeleri ve azaptan korunmaları gibi hususlar, “en ümit verici” şeklindeki tavsifin sebepleri arasında yer almaktadır. Şüphesiz ki gerek burada söz edilenler gerekse ilgili diğer âyetler, her mü'min için birer ümit kaynağı teşkil etmektedir. Dolayısıyla çeşitli sebepler yönüyle yukarıdaki âyetlerin öne çıktığı göz önüne alındığında, benzer âyetleri de aynı kapsamda değerlendirmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu bağlamda vurgu yapılan bir âyet daha vardır ki bunu ayrıca ele almak gerekecektir.

Zümer Sûresi Elli Üç: En Ümit Verici Âyet

“قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ”
 قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
 De ki: Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları mağfiret eder. Şüphesiz O çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir.” (Zümer 39/53)

Gerek tefsirlerde gerekse diğer kaynaklarda en ümit verici diye tavsif edilen âyetlerin başında yer alır. Nitekim müfessirlerden Sa'lebî ve Alûsî, âyet hakkındaki tavsiflere dikkat çekerler (Sa'lebî 2002 VI, 246; Alûsî VI, 14; ayrıca Münâvî 1356 II, 6). O halde niçin bu âyet öne çıkmış ve çokça zikredilmiştir? Sorunun cevabını iki yönden verebiliriz.

Birincisi, âyete ilişkin tavsîfin öncelikle Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe ile başlamasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali, İbn Mesûd, İbn Ömer ve ‘Abdullâh b. ‘Amr b. ‘Âs’dan nakiller vardır (‘Abdurrazzâk 1419 III, 449; Ebû ‘Ubeyd 1991 276; Ebû Ca‘fer en-Nehhâs 1409 IV, 13; Semerkandî 1996 III, 191; Sehâvî 1987 I, 76). Hz. Peygamber, bu âyeti dünyadaki her şeye tercih ettiğini (مَا أَحَبُّ أَنْ لِي الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا بِهَذِهِ الْآيَةِ) ifade etmiştir. Bir adam ayağa kalkarak Allah’a şirk koşmayı sorunca, bir müddet susmuş ve sonra üç defa şirk koşanın hariç olduğunu buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel V, 275).

Zümer sûresi mekkî iken 53. âyetin medenî olduğu rivâyet edilir. Nitekim Hz. Ali, Zümer sûresinin tüm âyetlerinin Mekke’de, bu âyetin ise Medine’de indiğini belirtir (Zerkeşî I, 202). Âyetin nüzul sebebine ilişkin Hz. Hamza’yı öldüren Vahşî hakkında-Mekke ehli ve müşrikler hakkında indirildiği yönünde birden fazla rivâyet vardır (Vâhidî 1991 384, 385). Bununla birlikte âyetin kıyamete kadar mü’min kâfir bütün insanlar için umumi olduğu kanaati de dile getirilir; kâfir ya da mü’min tevbekâr kimsenin tevbesi, günahlarını yok edecektir (İbn ‘Atiyye 1422 IV, 536). Her ne kadar iniş sebebinde kâfirlerin İslâm’a girmesi söz konusu ise de; mânânın, âsilerin tevbesine şâmil olduğuna da şüphe yoktur (Elmalılı 1979 VI, 4134). Yani âyet, tevbe edenler hakkındadır; kişi tevbe ederse, günahları ne kadar çok da olsa Allah -dilerse- onun tevbesini kabul edecektir.

Âyetin öne çıkmasının ikinci sebebi, içerdiği lafızları ve muhtevasıdır; zira Allah’ın rahmeti ile ilgili iki isim, bağışlaması ile ilgili de iki tane kelime (fiil, isim) geçer. Öncelikle âyette iki hitap yer alır: Hz. Peygamber (a.s.) için “*De ki*” hitabı ve “*Ey kullarım!*” hitabı. Fahreddîn Râzî, ikinci hitaptaki Allah’ın, kullarını kendine nispet etmesi hususunu şöyle izah eder: Buradaki “*kullarım*” ifadesi, mü’minlere has bir isimdir; tahsis içerir. Nitekim “*عباد الرّحمن/Rahmân’ın kulları*” (Furkân 25/63) ve “*عباد الله/Allah’ın kulları*” (İnsân 76/6) âyetlerinde geçtiği üzere; Kur’ân’ın kullanımında (örf) *ibâd/kullar* ismi, mü’minleri anlatır. Aynı zamanda ta’zîm de içerdiğinden, bu kullanımın ancak mü’minleri ifade etmesi zorunludur. Dolayısıyla “*Ey kullarım!*”, mü’minlere has bir ifadedir. Zira müşrikin aksine mü’min, kendisinin Allah’ın kulu olduğunu itiraf eder. Âyetteki “*kendilerinin aleyhinde haddi aşanlar*” ifadesi ise günahkârlar hakkında umumidir (Râzî 1420 XXVII, 463, 464). Günahlara dalmak sûretiyle kendilerine yazık eden tüm günahkâr mü’minler, Allah’ın rahmetinden yani öncelikle mağfiretinden sonra da fazlından ümit kesmemelidir. Çünkü Allah, affıyla şirk hariç bunların üstünü örtecektir. (Münâvî 1356 II, 6).

Âyetle ilgili bir başka özellik; merhamet içeren, yumuşak, teşvik edici bir hitabın bulunmasıdır “خَطَابُ التَّحْنُنِ وَالِاسْتِعْطَافِ” (Zerkeşî II, 250). Buna göre âyet terğîb makamındadır; kulların kalplerini telif ve onları İslâm’a teşvik söz konusudur (Zerkeşî II, 119, 120). Ancak burada duyulan ümit, günaha teşvik için değildir; bilakis en günahkâr kimseleri bile bir an önce tevbe edip Allah’a yönelmeye teşvik içindir. Bu durum sonraki iki âyetten açıkça anlaşılır (Elmalılı 1979 VI, 4133). Diğer taraftan hitapta kullar Allah’a izafe edildiğinden; izafet nidası (بِنْدَاءِ الْإِضَافَةِ) şeklinde de isimlendirilmiştir (Suyûtî 1988 III, 16). Bu izafet, aynı zamanda kullara verilen değeri ve onların azaptan emin olmasını gösterir (Râzî 1420 XXVII, 464; Sâbûnî III, 91).

“أَسْرَفُوا” fiili; haddi aşmak, sınırı geçmek, yapılması gereken bir şeyi yapmamak (gâflet), hata etmek ve cahil olmak gibi anlamlara sahiptir (Halîl b. Ahmed 1988 VII, 244; İbn Fâris 1972 III, 153; Ezherî XII, 276, 277; Cevherî 1990 IV, 1373; Râğîb İsfehânî 1412 407, 408). Dolayısıyla aşırı günah işlemek anlamı öne çıkar. Buna göre de günah işlemek, her şeyden önce kişinin kendi ruhunu ve hayatını kirletmesi ve böylece kendine dünyevî ve uhrevî zarar vermesi neticesini ortaya çıkarır (Râzî 1420 XXVII, 464; Kur’an Yolu 2017 IV, 627).

Âyette “لَا تَقْنَطُوا” ifadesi de geçer. Öncelikle “قَنَطٌ” fiili bir şeyden ye’s’e düşmek, “الْقُنُوطُ” ise ye’s anlamındadır; ümitsizlik özellikle hayra yöneliktir (İbn Fâris 1972 V, 32; Ezherî XII, 306; Cevherî 1990 III, 1155; Râğîb İsfehânî 1412 685). Bu mânâda en şerli insanlar, diğerlerini Allah’ın rahmetinden ümitsizliğe düşürenlerdir, denilmiştir (Ezherî IX, 25). “الْقَنَطُ”, ümitsizliğin ileri boyutudur (İbn ‘Atiyye 1422 IV, 537). Söz konusu fiilin geçtiği bazı âyetlerde; mü’minlerin asla Allah’ın rahmetinden ümit kesmemeleri gerektiği böyle bir durumu ancak dalâlete düşmüş, inancını kaybetmiş kişilerin yaşayacağı zikredilir (Hicr 15/55, 56; Şûrâ 42/28).

Yeri gelmişken söz konusu âyet -ve diğerleri- hakkında kullanılan “أَرْجَى آيَةً” ifadesine de değinmek gerekir. Buna göre “أَرْجَى” kelimesi “و-ج-ر/R-C-V” kökünden ism-i taföldür. Aynı kökten gelen “رَجَا” fiili, ümit etmek demektir. İsim olarak “رَجَاءٌ”, ye’sin zıddıdır; emel, ümitle karışık korku ve aldırış etme (مَا أَبَالِي) gibi anlamlara gelir (Halîl b. Ahmed 1988 VI, 176; İbn Fâris 1972 II, 494, 495; Ezherî XI, 124; Cevherî 1990 VI, 2352, 2353). Bu kökten kelimelerin geçtiği âyetlerde mü’minler “وَأَلَيْكَ اللَّهُ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ/Allah’ın rahmetini ümit edenler/arzu edenler/kavuşamama hususunda korkanlar” (Bakara 2/218) şeklinde; inkârcılar da tam tersine “لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا/Allah’a kavuşmayı ümit etmeyenler/arzu etmeyenler/korkmayanlar” (bk. Yûnus 10/7, 11, 15) şeklinde tarif edilir.

Dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanmaya ve onun azabından korunmaya yönelik ümit taşımak, özellikle mü'minlere has bir durumdur. İşte âyetler hakkındaki "en ümit verici" ifadesini, Kur'an'da geçtiği üzere "mü'min olmanın getirdiği ve gerektirdiği ümit" bağlamında söylenmiş vurgulu bir ifade olarak anlamak mümkündür.

Âyette geçen hem "رَحْمَتِ اللَّهِ/Allah'ın rahmeti" ifadesi hem de aynı kökten müştak "الرَّحِيمِ" ismi oldukça kapsamlı hususlar içerir ki; bunları incelemenin başlı başına çalışmayı gerektirdiği malumdur. Burada sadece şu hususları belirtmekle kifâyet edebiliriz: "Rahmet" ve "merhamet" kelimeleri "rikkat/incelik" ve "şefkat" anlamlarına gelir (Cevherî 1990 V, 1929). Rahmân vasfında O'nun rahmetinin büyük, Rahîm vasfında ise rahmetinin devamlı olması anlamı öne çıkar. Diğer taraftan "وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَاحِمًا/O, mü'minlere Rahîmdir." (Ahzâb 33/43) âyetinde; Allah'ın Rahîm vasfının mü'minlere yönelik olduğu bildirilir. İnceleme konumuzu oluşturan bu âyette de ümit taşımanın ancak tevbe edenlere/mü'minlere aidiyeti ve âyetin sonunda da Rahîm vasfının yer alması söz konusudur. Her iki âyet birlikte değerdendirildiğinde, bu durum Kur'an bütünlüğünü gösteren ve âyetler arasındaki münasebeti ortaya koyan tablo içinde dikkat çekici bir misâli oluşturur.

"العَفُورُ/el-Ğafûr" ismine gelince; bu isimle ilgili insanın ümit taşımasını sağlayacak ve taşıdığı ümidi de artıracak derecede teşvik edici anlamlar bulunur. Öncelikle aynı kökten gelen "العَفْرُ", örtü demektir. "العَفْرَانُ" ve "المَغْفِرَةُ" ise yalnızca Allah'tandır. Zira günahları ancak Allah bağışlar (İbn Fâris 1972 IV, 385; Ezherî XII, 306; Cevherî 1990 II, 770-772; Râğıb İsfehânî 1412 609). Günahlara karşı set çekmek ve kalkan olmak anlamına gelen mağfiret ve ğufrân; Allah'ın, azabın değmesinden kulunu korumasıdır (أَنْ يَصُونَ الْعَيْدَ مِنْ أَنْ يَمَسَّهُ الْعَذَابُ) (Râğıb İsfehânî 1412 609). Kur'an'da Allah'ın günahları çok bağışlayıcılığını bildiren "العَفُورُ" isminin yanı sıra "العَفَّارُ" (Zümer 39/5) ve "غَافِرِ الذَّنْبِ" (Ğâfir 40/3) isimleri de geçer. Âyetteki Ğafûr ve Rahîm isimleri, kulların günah işleme ve ümitsizliğe düşmeme hususunun akabinde gelir. Yine âyette rahmetin, bütün isim ve sıfatları kapsayan Lafzatullâh ile tamamlanması, Allah'ın Ğafûr ve Rahîm isimlerini içeren son cümlenin "إِنَّ" ve "هُوَ" fasıl zamiri ile pekiştirilmiş olması da dikkat çeken hususlardandır (Sâbûnî III, 91).

Bu âyet hakkında başka tavsîf ifadeleri de kullanılmıştır. En büyük sevinç/en fazla ferahlık veren (أَكْثَرُ آيَةِ فَرَحٍ) ifadesi bunlardan birisidir (Müstağfirî 2006 II, 762; İbn Kesîr 1991 IV, 64). İbn Mesûd'dan en büyük kurtuluş (أَكْبَرُ آيَةِ فَرَجٍ) ifadesi nakledilir ('Abdurrâzzâk 1403 III, 370; Sa'lebî 2002 VIII, 244). Yine en büyük müjdeyi içerdiği, şeklinde de tarif edilir (Şevkânî 1414 IV, 538). Âyetin kapsamlılığına dair ise İbn

Sîrîn şunu anlatır: Hz. Ali Kur'ân'daki en kapsamlı âyeti sormuş, sorduğu kimseler cevap olarak “مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ/ Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmederse” (Nisâ' 4/110) ve benzeri âyetleri okumuşlardır. Hz. Ali ise bu âyetin en kapsamlı (أوسع آية) olduğunu belirtmiştir (Taberî 2001 XX, 228; ayrıca Mâverî X, 131). Âyet, en fazla adalet vurgusu içeren (أعدل) ve en korkutucu (أخوف) olarak da tavsîf edilmiştir (Münâvî 1356 II, 6).

Sonuç ve Değerlendirme

Âyetlerin ism-i tafdîl ifadeleriyle tavsîf edilmesi hakkında çeşitli hususlar dikkat çekmektedir. Öncelikle tavsîflerin Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dönemden itibaren gerçekleştiği görülmektedir. Bu konuda başta Hz. Peygamber'den olmak üzere sahâbeden (Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, İbn Ömer, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Ebû Hureyre gibi isimlerden) ve tâbiûndan (Hasan-ı Basrî, Katâde, Şuteyr b. Şekel ve Mesrûk gibi isimlerden) nakiller çok sayıda kaynakta yer almıştır. Bunlar arasında 'Abdurrazzâk'ın *Musannef*'i, Ebû 'Ubeyd'in *Fezâilu'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, Taberî'nin *Câmi'ul-Beyân*'ı ve önde gelen tefsîr kitaplarını sayabiliriz. Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ile Suyûtî'nin *el-İtkân* ve *Mu'tereku'l-Akrân*'ı da bu konunun topluca yer aldığı eserlerdendir.

Âyetlerin tavsîfine ilişkin Hz. Peygamber'den gelen nakillerin bulunması, sahâbe ve tâbiûn âlimlerince de yapılması, her hususta olduğu gibi bunda da Müslümanlar için bir yol oluşturmuş; sonraki dönem âlimleri hem önceki nesillerin ifadelerini nakletmişler hem de benzer tarifleri devam ettirmişlerdir.

Bahse konu münferit âyet sayısı yaklaşık kırk beştir. Bunlardan; bir âyet hakkında iki-üç ya da daha fazla ifade kullanıldığı gibi aynı konuda birden fazla âyet de zikredilebilmektedir. Âyetin tamamı ya da bir kısmı tavsîf edilebilmekte; hatta Nisâ' 4/110'da olduğu gibi bir bölümü en şiddetli uyarıcı, bir bölümü ise en ümit verici olarak da belirtilebilmektedir. Tavsîfler içinde en çok imân edenlere müjde içerenler; bunlar arasında da Zümer sûresinin elli üçüncü âyeti öne çıkmaktadır. Zira günahların çokluğu ve büyüklüğü kadar tevbe edildiği takdirde affın, bağışlamanın ve rahmetin de büyüklüğü vurgusu vardır. Bu açıdan âyetin; ümit ve sevinç kaynağı oluşturma, kurtuluşu haber verme, korkutucu olma, adalet içermesi ve kapsamlı olma gibi çeşitli yönlerden vasıfları belirtilmiştir. Dolayısıyla tavsîflerin, öncelikle âyetin içerdiği lafız, üslûp ve mevzulara göre gerçekleştiği söylenebilir.

Burada âyetler hakkında “en büyük, en kapsamlı, en korkutucu, en ümit verici” ve benzeri yönlerden yapılan tavsiflere dair cevabı aranan soru şudur: Kur’ân’ın tümünün Kelâmullâh vasfı yönünden aynı olduğu ve âyetler arasında hiçbir farkın bulunmadığı hususu göz önüne alındığında bu tür ifadeleri nasıl anlamak gerekir?

Öncelikle her ne kadar zâhiren birinin diğerinden üstünlüğü anlamını gerektirse de dildeki bu tarz kullanımlar, aslında insanların tavsif ettikleri şeylere bakış açılarının ve yaklaşımlarının bir neticesini anlatır. Böylece kişiden kişiye değişen üstünlük ifadeleri tavsifin konusunu oluşturur. Dolayısıyla zikredilen her bir husus, vasfın içeriği itibariyle diğerlerine göre öne çıkmış olmaktadır (Konuya ilişkin değerlendirmeye için bkz. Râzî 1420 XXVII, 636). İşte bundan hareketle, kaynaklarda yer alan bu tür ifadeler zâhiren âyetlerin birbirinden üstün olduğu anlamını gerektirse de; böyle bir durumdan söz edilemez. Çünkü burada tavsifte, bahse konu âyetin muhtevasının; yanı sıra muhatabın yaşadığı olayların, bakış açısı ve yaklaşımın etkisi muhakkaktır. Nitekim sahâbe, tâbiun ve sonrası nesillerce farklı âyetlerin aynı kapsamda tavsife konu edilmesi ya da bir âyetin farklı kapsamlarda tavsif edilmesi, bu durumu açıkça göstermektedir. Elbette Kur’ân’ı okuyan, onu anlamaya ve onunla amel etmeye çalışan mü’minler, ilimleri, yaklaşımları ve niyetlerine göre farklı derecelerde etkileneceklerdir. Dolayısıyla mü’minlerin âyetlere yaklaşımı, bunların tavsifinde önemli bir başka etkidir.

Kanaatimizce burada zikredilen her bir vasıf diğerlerine göre öne çıkmış olmaktadır. Birinin diğerine mutlak olarak tercih edilmesi söz konusu değildir; bilakis dikkatlere sunma, farkındalık oluşturma gibi sebepler vardır. Yani bu tür tavsifler âyetlere yapılan özel vurgu mahiyetindedir; mutlak bir tercihten ziyade ilgili âyeti ve vasıflarını haber verme amacı taşımakta, diğerlerinin geri plana konulması gibi olumsuz bir anlam ifade etmemektedir. Buna göre çalışmada yer alan *tavsif* kelimesinden maksadın “kaynaklarda yer alan ve vasıflarının zikredilmesi yönüyle öne çıkan âyetler” olması, meselenin çerçevesini çizmeye yöneliktir.

Netice itibariyle âyetin içeriğinin öne çıkmasının yanı sıra bakış açısı, yaşanan hâdise, duygu yoğunluğu, verilen öncelik ve dikkatlere sunma gibi hususlar birer tavsif sebebi teşkil edebilmektedir. Bu arada bütün hükümlerin bir âyette toplandığı yönünde ifade edilen “en kapsamlı âyet” misâlinde olduğu gibi; bazı âyetler için yapılan genellemeye karşı görüş belirtilmesi, meseleye farklı yaklaşımların bulunduğunu da göstermektedir.

O halde burada tespit ettiğimiz kırk beşe yakın âyete dair yapılan tavsifleri yukarıda işaret ettiğimiz çerçevede değerlendirebiliriz. Buna göre de tavsifleri konu ederken; bunlar, aynı mevzudaki başka âyetlerin ele alınması, incelenmesi ve anlam inceliklerinin ortaya çıkarılmasının önüne geçmemelidir. Kur'ân'ın Kelâmullâh olması ve âyetlerin birbirinden üstün tutulamayacağı göz önüne alındığında; her bir âyetin tanımlamaya konu teşkil edecek vasıflarının bulunduğunu unutmamak gerekir. Kısaca burada zikredilen bir âyet ne kadar ümit verici ise aynı bağlamdaki diğer âyetler de aynı şekilde ümit verici vasfi taşımaktadır.

Kaynaklar/References

- ‘Abdurrazzâk b. Hemmâm (1403). el-Musannef. Tahkîk: Habîburrahmân A’zamî. Beyrut: el-Mektebetu’l-İslâmî.
- ‘Abdurrazzâk b. Hemmâm (1419). Tefsîru ‘Abdîrrazzâk. Tahkîk: Mahmud M. ‘Abduh. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Ahmed b. Hanbel (1992). Musnedu Ahmed b. Hanbel (el-Kutubu’s-Sittetu ve Şurûhuha). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Alûsî, Şihâbuddîn, Mahmûd. Rûhû’l-Me‘ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb‘î’l-Mesânî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî.
- Baltacı, Burhan (2011). “Kur’ân Âyetleri İsimlendirme Geleneği”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1): 21-53.
- Beğavî, Ebû Muhammed (1997). Me‘âlimu’t-Tenzîl. Riyad: Dâru Tayyibe li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘.
- Beydâvî, Ebû Saîd, Nâsiruddîn (1418). Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl. Tahkîk: Muhammed ‘Abdurrahman el-Meraşlî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî.
- Bikâ’î, Ebû Bekr, İbrâhîm b. ‘Umer (1987). Mesâi’du’n-Nezar li’l-İşrâf ‘alâ Makâsıdı’s-Suver. Riyad: Mektebetu’l-Me‘ârif.
- Bulut, Ali (2018). Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın Kitâbu Fezâilî’l-Kur’ân’ı -Bir Kavram ve Eser İncelemesi-. Ankara: Fecr Yayınları.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd (1990). es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-‘Arabiyye. Tahkîk: Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn.
- Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm (1991). Fezâilu’l-Kur’ân. Tahkîk: Vehbî Suleymân Gâvecî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.

- Ebû Bekr b. el-Arabî (2003). Ahkâmu'l-Kur'ân. Ta'lik: Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebû Ca'fer en-Nehhâs (1409). Me'âni'l-Kur'ân. Tahkîk: Muhammed 'Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ.
- Ebû Hayyân, Muhammed (1992). el-Bahru'l-Muhît. Tahkîk: Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Elmalılı, Muhammed, Hamdi Yazır (1979). Hak Dini Kur'ân Dili. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ezherî, Ebû Mansûr, Muhammed. Tehzîbu'l-Luğa. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed (1988). Kitâbu'l-'Ayn. Tahkîk: Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samrâî. Beyrut: Muessesetu'l-Âlemi li'l-Matbûât.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ, Yahyâ b. Ziyâd. Me'âni'l-Kur'ân. Tahkîk: Komisyon. Mısır: Dâru'l-Mısriyye.
- Hâzin, 'Ali b. Muhammed (1317). Lubâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl.
- Heyet (2017). Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed (1422). el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz. Tahkîk: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cüzey el-Kelbî (1995). et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl. Tashih-Tahrîc: Muhammed Sâlim Hâşim. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr (1989). el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr. Tahkîk: Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ (1972). Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa. Tahkîk: 'Abdusselâm Muhammed Hârun. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Hacer, el-Askalânî (1379). Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (1991). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn (1994). Lisânu'l-'Arab. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- İbn Receb Zeynuddîn (2001). Câmi‘u‘l-‘Ulûm ve‘l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmi‘i‘l-Kelim. Tahkik: Şu‘ayb el-Arnaût, İbrâhîm Bâcis. Beyrut: Muessesetu‘r-Risâle.
- Keremî el-Makdisî. Kalâ‘idu‘l-Mercân fî Beyâni‘n-Nâsîh ve‘l-Mensûh fi‘l-Kur‘ân. Tahkik: Sâmi‘ Atâ Hasen. Kuveyt: Dâru‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm.
- Kurtubî, Ebû ‘Abdillâh (1964). el-Câmi‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân. Kahire: Dâru‘l-Kâtibi‘l-‘Arabiyye.
- Kuşeyrî, ‘Abdulkerîm. Letâifu‘l-İşârât-Tefsîru‘l-Kuşeyrî. Tahkik: İbrâhîm Besyûnî. Mısır: el-Hey‘etu‘l-Mısriyye.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr, Muhammed. Te‘vîlâtü‘l-Kur‘ân. İstanbul: Mizan Yayınevi (cilt: IV, Tahkîk: Muhammed Boynukalın, 2005-cilt: XIII, Tahkîk: Murtaza Bedir, 2008).
- Mâverdî, ‘Ali b. Muhammed. Tefsîru‘l-Mâverdî-en-Nuketü ve‘l-Uyûn. Ta‘lik: ‘Abdulmaksûd b. ‘Abdirrahîm. Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-‘Ilmiyye.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed (1356). Feyzu‘l-Kadîr Şerhu‘l-Câmi‘i‘s-Sağîr. Mısır: el-Mektebetü‘t-Ticâriyyeti‘l-Kubrâ.
- Müstağfirî, Ca‘fer b. Muhammed (2006). Fezâilu‘l-Kur‘ân. Tahkîk-Tahrîc: Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Nesefî, ‘Abdullâh b. Ahmed (1408). Tefsîru‘n-Nesefî el-Musemmâ bi Medâriki‘t-Tenzîl ve Hakâiki‘t-Te‘vîl. Beyrut: Dâru‘l-Kalem.
- Nîsâbüri, Nizâmuddîn el-Huseyn (1416). Ğarâibu‘l-Kur‘ân ve Reğâibu‘l-Furkân. Tahkîk: Zekerîyyâ ‘Umeyrât. Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-‘Ilmiyye.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebu‘l-Kâsım (1412). el-Müfredât fî Ğarîbi‘l-Kur‘ân. Tahkîk: Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimaşk-Beyrut: Dâru‘l-Kalem.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû ‘Abdillâh (1420). Mefâtihu‘l-Ğayb-et-Tefsîru‘l-Kebîr. Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Turâsi‘l-‘Arabî.
- Sa‘îd b. Mansûr (1997). Sunenu Sa‘îd b. Mansûr. Tahkîk: Sa‘d b. ‘Abdillâh b. ‘Abdilazîz. Riyad: Dâru‘s-Samî‘î.
- Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed (2002). el-Keşf ve‘l-Beyân el-Ma‘rûf Tefsîru‘s-Sa‘lebî. Tahkîk: Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Turâsi‘l-‘Arabî.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. Safvetü‘t-Tefâsîr. İstanbul: Derseâdet.

- Se'âlibî, Ebû Zeyd 'Abdurrahmân (1997). el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân. Tahkîk: Muhammed 'Ali Mu'avved, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed (1987). Cemâlu'l-Kurrâ' ve Kemâlu'l-Ikrâ'. Tahkîk: 'Ali Huseyn el-Bevvâb. Mekke: Mektebetu't-Turâs.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer (1997). Tefsîru'l-Kur'ân. Tahkîk: Yâsir b. İbrâhîm, Ğanîm b. Abbâs. Riyad: Dâru'l-Vatan.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr (1996). Tefsîru's-Semerkindî (Bahru'l-'Ulûm). Tahkîk: Muhibbuddîn Ebû Saîd. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn. ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn. Tahkîk: Ahmed Muhammed el-Harrât. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân (1974). el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân. Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyye.
- Suyûtî (1981). el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl. Tahkîk: Seyfuddîn 'Abdulkâdir el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Suyûtî (1988). Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân. Tashih: Ahmed Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Suyûtî (2003). ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr. Tahkîk: 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî. Kahire: Merkezi Hecr.
- Şemseddin Sami (2015). Kamus-i Türkî. Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Ali (1414). Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenniyyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (2001). Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. Tahkîk: 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hecr.
- Türkçe Sözlük. (2011). Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın vd., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen, 'Ali b. Ahmed (1991). Esbâbu'n-Nüzûl. Tahkîk: Kemâl Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

- Vâhidî (1430). et-Tefsîru'l-Basît. Tahkîk: Ahmed b. Muhammed el-Hamâdî. Riyad: Câmi'atu'l-Îmâm Muhammed b. Su'ûd el-Îslâmiyye.
- Vâhidî (1994). el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Zeccâc, Ebû İshâk (1988). Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh. Şerh ve Tahkîk: 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım (1407). el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Zerkeşî, Bedruddîn. el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân. Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.